

НЕСТЕРЕНКО В.А.

УМОВИ РОЗГОРТАННЯ РАДЯНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ В 1941 - НА ПОЧАТКУ 1942 рр.

Початковий етап радянсько-німецького протистояння в період Другої світової війни склався вкрай невдало для радянської сторони. Це стосується і спроб розгортання партизанської боротьби у ворожому тилу. Домінування наступальної стратегії у передвоєнний час, покладення основного керівництва й організації партизанського руху на партійні структури, наявність значного прошарку населення, невдоволеного політикою радянської влади і готового до співробітництва з окупаційними властями - це основні аспекти фактичної поразки радянських партизанів у 1941 р., яким і присвячена стаття.

Уінстону Черчіллю приписують вислів, що ніколи так не брешуть як на полюванні і на війні. Доповнюючи його, можна сказати, що ще більше це явище спостерігається після полювання і війни. Це в повній мірі стосується подій Другої світової війни, багато сторінок якої не лише замовчувалися, але й свідомо фальшувалися з ідеологічних міркувань. За останні роки вченими-істориками написано багато праць, які ґрунтуються на невідомих і маловідомих архівних документах, що раніше зберігалися в архівах під грифом *“цілком таємно”*. Документи і дослідження дають можливість по новому, більш об'єктивно, поглянути на події тієї вже далекої війни.

Однією з таких тем є радянський партизанський рух. Останнім часом з'явилася низка досліджень присвячених цій темі. Це роботи вітчизняних істориків А.Кентія та В.Лозицького [1], російського дослідника О.Гогуна [2]. Цікавою, на наш погляд, є також збірка документів, підготовлена О.Гогуном, І.Дерейком, А.Кентієм [3]. Також слід назвати роботу сумського дослідника В.Бубнова [4], яка також торкається цієї теми.

Як відомо, незадовго до нападу Німеччини на СРСР в середовищі радянського керівництва запанувала думка про те, що у війні, а в її близькому початку ніхто не сумнівався, Червона армія має дотримуватися наступальної стратегії. Так, Й.Сталін після виступу перед випускниками військових академій РСЧА на прийомі в Кремлі 5 травня 1941 р., після одного з тостів *“за мирну Сталінську зовнішню політику”* скорегував тостуючого наступним чином: *“Мирная политика обеспечивала мир нашей стране. Мирная политика дело хорошее. Мы до поры, до времени проводили линию на оборону - до тех пор, пока не перевооружили нашу армию, не снабдили армию современными средствами борьбы. А теперь, когда мы нашу армию реконструировали, насытили техникой для современного боя, когда мы стали сильны - теперь надо перейти от обороны к наступлению. Проводя оборону нашей страны, мы обязаны действовать наступательным образом. От обороны перейти к военной политике наступательных действий. Нам необходимо перестроить наше воспитание, нашу пропаганду, агитацию, нашу печать в наступательном духе. Красная Армия есть современная армия, а современная армия - армия наступательная”* [5, с.162]. У зв'язку з цим всі заходи, що здійснювалися в напрямку підготовки диверсійних і партизанських груп, що мали діяти в тилу можливого противника, були згорнуті. Це стало однією з причин невдалого розгортання партизансько-диверсійної боротьби в тилу ворога у початковий період радянсько-німецького протистояння.

Події початкового етапу Великої Вітчизняної війни розгорталися вкрай несприятливо для РСЧА. За відносно короткий відрізок часу вермахт захопив значні

території СРСР. В цих умовах керівництво Радянського Союзу було змушене знову згадати про такий ефективний метод боротьби з ворогом, як розгортання диверсійно-партизанських загонів. Вже у Директиві РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р. містився заклик: *“В занятых врагом районах создавать партизанские отряды и диверсионные группы для борьбы с частями вражеской армии, для разжигания партизанской войны всюду и везде, для взрыва мостов, дорог, порчи телефонной и телеграфной связи, поджога складов и т.д. В захваченных районах создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников, преследовать и уничтожать их на каждом шагу, срывать все их мероприятия. Для руководства всей этой деятельностью заблаговременно, под ответственность первых секретарей обкомов и райкомов создавать из лучших людей надежные подпольные ячейки и явочные квартиры в каждом городе, районном центре, рабочем поселке, железнодорожной станции, в совхозах и колхозах”* [5, с.447]. Те ж повторювалося й у виступі Й.Сталіна від 3 липня 1941 р.

З цього видно, що по суті було вирішено використати досвід громадянської війни. При цьому організація й керівництво партизанським рухом покладалися на партійні органи. Як пізніше показала практика, це була помилка, оскільки партійні функціонери в своїй масі не мали відповідного досвіду. До того ж, як свідчать опубліковані нині документи, вони не бажали ризикувати своїм життям в тилу ворога. Так, згідно зі *“Списком керівних партпрацівників Сумської області, які мали залишитися на окупованій території для виконання спецзавдань, але самовільно виїхали у глибоке запілля”* від 6 липня 1942 р., складеним секретарем Сумського обкому КП(б)У по кадрах Шевчуком, таких робітників налічувалося 53. При цьому лише невелика частина з них на той момент перебувала або була направлена в РСЧА, більшість же перебувала в глибокому тилу (Саратов, Мордовія тощо) і навіть знову посіли високі партійні посади. Наприклад, перший секретар Лебединського райкому КП(б)У І.І.Сердюк став першим секретарем Рибкінського райкому ВКП(б) Мордовської АРСР, 2-й секретар Миропільського райкому КП(б)У Ф.І.Пехтерев - 2-м секретарем Зубово-Полянського райкому Мордовської АРСР [4, с.47-53].

Щоправда заради справедливості слід зазначити, що рішення масово залишати партійне керівництво для підпільної роботи навряд чи можна назвати виваженим повною мірою. Адже, навіть з урахуванням рівня розвитку тогочасних засобів масової інформації, це були люди публічні і їх в обличчя знала значна кількість місцевого населення. Однак це застереження не стосується боротьби у партизанських загонах і диверсійних групах.

Слід зазначити, що захоплення вермахтом до початку 1942 р. велетенських за європейськими масштабами територій СРСР створювало гарні передумови для розгортання партизанського руху в його запіллі. Для того, щоб зрозуміти це, необхідно в загальних рисах розглянути структуру окупаційних органів влади у військовій зоні України, до якої відносять п'ять її областей - Чернігівську, Сумську, Харківську, Ворошиловградську, Сталінську. Дві перші з них, як відомо, стали центром радянського партизанського руху.

Вермахт у цих областях був *“вищим територіальним органом влади”*. Територіальними органами військової адміністрації були комендатури кількох типів: головні польові комендатури (на 18 вересня 1942 р. їх було дві - у Конотопі №399 та Сталіно №397 *“Донець”*); їм підпорядковувалися польові комендатури (фельдкомендатури); останнім - I та II гарнізонні (місцеві) комендатури (орткомендатури). В середньому кожній польовій комендатурі підлягали 15-20

районів, місцевій - 4-5. Так, у донесенні 197-ої польової комендатури, що діяла на Чернігівщині, не без певного пафосу повідомлялося, що розміри ввіреної їй території у 60 тис. кв.км відповідають розмірам території Голландії та Бельгії з 46 районами, 5 містами, 1157 сільськими громадами і населенням 1695675 чол. [6].

Для виконання завдань по економічній експлуатації захоплених регіонів створювався розгалужений апарат військово-господарської адміністрації, очолюваний рейхсмаршалом Г.Герінгом.

“Третьою владою” були різноманітні охоронні та поліцейсько-каральні органи. Вони підпорядковувалися різним інстанціям, але провідна роль належала рейхсфюреру СС Г.Гімлеру. При групах армій діяли повноважні представники поліції безпеки і СД. Для охорони тилу армійських угруповань вермахту виділялися спеціальні охоронні дивізії. На 1 грудня 1941 р. в тилкових районах групи армій “Південь” таких дивізій налічувалося три - 213, 444 і 454-та, а також кілька менших охоронних підрозділів. Однак в цілому щільність німецьких органів окупаційної адміністрації була недостатньою для здійснення повноцінного контролю над зайнятими областями. Це стало очевидним з початку 1943 р., коли радянський партизанський рух став масштабним.

Найважливішим завданням, яке ставилося перед комендатурами, було створення “допоміжних” органів з місцевого населення. Успішне його вирішення стало ознакою кваліфікованості німецького чиновника. З самого початку ці органи обмежувалися рівнем сільської або міської громади та районом - сільська, міська, районна управи. Господарські установи формували власний допоміжний апарат, який мав і обласний рівень - земельні управи (обласні, окружні та районні), а також різноманітні галузеві бюро, управління, контори тощо. Ці органи були невід’ємною частиною окупаційної адміністрації.

Інколи траплялися цікаві випадки й ініціатива створення органів місцевої адміністрації надходила “знизу”. Так, у Лебедині, за свідченням директора місцевого краєзнавчого музею Б.К.Руднева, процес формування міської управи проходив так. 11 жовтня 1941 р. до міста вступили німці і почала функціонувати військова комендатура. 12 жовтня Руднев зупинив німецький патруль, з яким він спілкувався німецькою мовою. Тому вже наступного дня його викликали до коменданта з метою призначити на посаду викладача. Однак Руднев не зрозумів “швидку і з акцентом” німецьку, а потім “австрійсько-галиційську” мову коменданта і був відпущений. А 14 жовтня німці покинули місто після чого почалися “безвладдя і грабунки” (тобто в місті-райцентрі не було жодної влади). 2 листопада у приміщенні міськради зібралася ініціативна група, яка обрала кількох уповноважених для поїздки у Суми до німецького командування. Наступного дня делегація відправилася в обласний центр. Саме з цих делегатів і була призначена міська управа: голова А.А.Русанов, начальник механічного відділу В.Л.Педосенко, начальник поліції Д.Безкостий [7, с. 7-11].

Дещо інакше події викладені начальником райвідділу міліції І.В.Борисенком, який керував слідством після визволення Лебединя. Бувший заступник начальника райполіції Калініченко засвідчив, що на третій день після того як частини Червоної армії залишили місто, проїхало кілька німецьких мотоциклістів, але ніякої влади не було. Щодня біля будинку міськради збиралися чоловіки і чекали німців, але ті не з’являлися. Тоді Бондар (головний агроном земвідділу, комуніст) і Русанов (завідуючий кредитною групою держбанку, комуніст) висловили припущення, що німці не знають що існує Лебедин, і тому потрібно їхати до Сум і поставити їх до відома. Крім названих двох осіб до Сумської комендатури відправилися Безкостий та Калініченко. І дійсно виявилися, що німці не знали про існування Лебединя. Після бесіди і заповнення

анкет Русанова призначили бургомістром, Безкостого - начальником поліції, Калініченка - його заступником, а Бондаря - по сільському господарству Лебединського, Охтирського і Тростянецького районів.

З огляду на нашу тему, найважливішою частиною цього "допоміжного" апарату була поліція. Поліцейські команди були кількох видів. Перший з них - українська допоміжна поліція (термін "українська" був відсутній у назві в тих районах де переважало неукраїнське населення, наприклад, росіяни). Вона виконувала місцеві поліцейські, комендантські і охоронні функції за завданням польових і гарнізонних комендатур, а також обшин, і підпорядковувалась їм. Для активної боротьби з партизанами залучалася у виняткових випадках. Вона комплектувалася за рахунок добровольців з місцевого населення і колишніх військовополонених Червоної армії. Кількість поліції була відносно невеликою. Наприклад, на кожного поліцейського в Охтирському районі в середньому припадало 565 чоловік населення.

Другий вид допоміжних формувань - караульні команди, що використовувалися для виконання охоронних і караульних завдань: охорона військовополонених, залізничних шляхів, промислових об'єктів, стратегічних споруд, мостів, складів, майстерень, засобів зв'язку тощо. Вони також формувалися з військовополонених і місцевих жителів. До охорони залучалися і службовці української допоміжної поліції. В цьому питанні функції цих видів допоміжних команд перетиналися.

Третій вид - козацькі сотні. Вони формувалися з військовополонених і разом з силами дивізій охорони використовувалися головним чином для боротьби з партизанами.

Для боротьби з партизанами окупаційні власті намагалися залучити також селян. Така охоронна структура називалася "самооборона". Німецькі власті зробили так, щоб селяни були "зацікавлені" в охороні своїх сіл від партизанських нападів. Це "зацікавлення" обумовлювалось постановами окупаційних властей, в яких відповідальність за вчинені партизанами і диверсантами напади покладалася на місцеве населення.

Саме поліцейські підрозділи та представники різноманітних допоміжних органів, створені з числа місцевих жителів, в силу тих чи інших причин готових до співпраці з окупантами, й були основним супротивником радянських партизанів. Це підтверджується численними звітами партизанських загонів. Водночас можна говорити й про те, що ця обставина - наявність у 1941 - на початку 1942 рр. значного прошарку місцевого населення, яке співробітничало з німцями, стало, на наш погляд, головною причиною значних втрат партизанських загонів і диверсійних груп. У звітах польових комендатур можна знайти багато підтверджень цьому.

Детально зупинятися на аналізі причин колабораціонізму не будемо. Складні суспільно-політичні процеси напередодні війни (революції, громадянська війна, колективізація, розкуркулення, голод 1921-1923 та 1932-1933 рр., репресії) не сприяли підвищенню авторитету радянської влади, особливо серед сільського населення.

В цілому ж сучасні дослідники радянського партизанського руху називають наступні причини його неефективності у початковий період війни: недооцінка радянським керівництвом у довоєнний час ролі партизанської війни; відсутність єдиного центру з організації та керівництва партизанським рухом; незадовільне забезпечення партизанських загонів зброєю, амуніцією, засобами зв'язку; неефективний відбір кадрів для партизанських загонів, особливо їх командного складу; слабка робота з населенням окупованих територій з метою залучення його лояльної до радянської влади частини до партизанської боротьби; формування партизанських загонів без врахування природно-географічних умов і можливостей їх діяльності (наприклад у степових районах).

Внаслідок цього зі створених на 1 жовтня 1941 р. в областях УРСР 738 партизанських загонів із загальною чисельністю 26257 чол. і 191 диверсійної групи - 1374 чол. на 1 травня 1942 р. вважалися діючими 200 загонів з 12 тис. бійців [3, с.17]. А станом на 26 червня того ж року командування мало радіозв'язок лише з 22 загонами - 3310 бійців [8, с.178]. Фактично в цей час партизанський рух в Україні існував лише в Чернігівській та Сумській областях.

Таким чином, стрімке просування вермахту вглиб території СРСР та України, а також низька щільність німецьких окупаційних органів й охоронних структур, створювали гарні передумови для розгортання ефективної диверсійно-партизанської боротьби в тилу ворога. Але в силу вищенаведених прорахунків радянського керівництва, а також через наявність значної частини місцевого населення, яка співробітничала з окупантами, розгортання такої форми боротьби у початковий період війни виявилось малоефективним.

1. Кентій А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941-1944) / А.Кентій, В.Лозицький. - К., 2005. - 408 с.

2. Гогун О. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования. Малоизученные страницы истории. 1941-1944 / О.Гогун. - М., 2008. - 512 с.

3. Гогун О., Дерейко І., Кентій А. Родня. Полиция и партизаны, 1941-1944. На примере Украины / О.Гогун, І.Дерейко, А.Кентій. - К., 2011. - 590 с.

4. Бубнов В. Суми у 1941-1943 роках: офіціоз та дійсність / В.Бубнов. - Суми, 2010. - 76 с.

5. Россия. XX век. Документы 1941 год: В 2-х кн. / Сост. Л.Е.Решин и др.; Под ред. В.П.Наумова; Вступ. ст. акад. А.Н.Яковлева. - Кн.2. - М., 1998. - 752 с.

6. ЦДАВО України, ф.КМФ-8, оп.2, спр.156, арк.154.

7. Руднев Б.К. Дневник оккупации. Лебедин Сумской области / Б.К.Руднев. - Х., 2006. - 72 с.

8. Слюсаренко А.Г., Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / А.Г.Слюсаренко, І.К.Патриляк, М.А.Боровик. - К., 2009. - 447 с.

Нестеренко В.А. Умовля разворачивання советского партизанского движения в 1941 - начале 1942 гг.

Начальный этап советско-германского противостояния в период Второй мировой войны сложился крайне неудачно для советской стороны. Это касается и попыток развертывания партизанской борьбы в тылу врага. Доминирование наступательной стратегии в передвоенное время, возложение основного руководства и организации партизанским движением на партийные структуры, наличие значительной части населения недовольного политикой советской власти и готовой к сотрудничеству с оккупационными властями - это основные аспекты фактического поражения советских партизан в 1941 г., которым и посвящена статья.

Nesterenko V.A. The conditions for the Soviet partisan movement deployment in 1941 - the beginning of 1942

The initial stage of the Soviet-German military confrontation during the period of World War II turned out to be extremely unsuccessful for the Soviet part. Just the same situation was with the deployment of the Soviet partisan struggle in the enemy rear. The domination of the offensive strategy during the prewar period, imposing the responsibility for management and organizing the partisan movement on party structures, the presence of a significant amount of the population unsatisfied with the Soviet state and ready for cooperation with occupation authorities are the main factors which caused the defeat of Soviet partisans in 1941. The current article is devoted to examining the issues mentioned above.

Отримано 11.10.2012